

Knuffelturk verliefd op kakker; of hockeymeisje verliefd op alibi-ali

Voorbij stereotypen in het multiculturele drama

Najib & Julia



Bureau Beeldvorming en Diversiteit



PUBLIEKE OMROEP

'Knuffelturk verliefd op kakker; of hockeymeisje verliefd op alibi-ali'

Voorbij stereotypen in het multiculturele drama *Najib & Julia*

Najib: "Wat wil je nou eigenlijk van me? Ik ben toch geen alibi-ali voor je?"

Julia: "Een wat?"

Najib: "Een alibi-ali, een excuusneger, een knuffelturk. Een liefdadigheidsproject?"

Het multiculturele drama

Multiculti is uit. Van ideaal is het in rap tempo een taboe aan het worden. Toch is de multi-etnische samenleving een feit. De discussie over de multiculturele samenleving roept vragen op over de rol van de media. Hoe gaan programmamakers met de diversiteit in bevolkingsgroepen om? Hoe ziet de beeldvorming rond etnische minderheden eruit? Uit studies blijkt dat zij ondervertegenwoordigd zijn op de Nederlandse televisie. Bovendien komen er veel stereotypen voor over etnische minderheden of worden ze in verband gebracht met problemen of criminaliteit.

Het kan ook anders. Deze brochure is gebaseerd op een doctoraalscriptie van Annemieke Attema. Daarin heeft zij de beeldvorming rond etniciteit onderzocht in de Nederlandse dramaserie *Najib & Julia* van Theo van Gogh, uitgezonden door de AVRO in 2003.¹ Het onderzoek heeft plaats gevonden voor de dramatische moord op van Gogh in november 2004. De politieke moord heeft de aandacht gevestigd op van Gogh's vaak ongenueanceerde uitspraken over de Islam en moslims. De moord vond plaats na de voltooiing en uitzending van *Submission*, het filmpje over geweld tegen moslimvrouwen dat hij met Ayaan Hirsi Ali maakte. Van Gogh's uitspraken en *Submission* hebben kwaad bloed gezet bij veel Marokkanen en andere moslims. Juist in die context is het opvallend dat de serie voor jongeren *Najib & Julia* een genuanceerd en complex beeld laat zien van de verhoudingen tussen Marokkaanse en witte Nederlanders. In deze brochure onderzoeken we hoe de beeldvorming over etniciteit in *Najib & Julia* naar voren komt.

Beeldvorming werkt twee kanten op. Ten eerste is er in televisiedrama sprake van beeldvorming; de beelden brengen een bepaalde beeldvorming tot stand, bijvoorbeeld over mannen en vrouwen, over zwarte en witte Nederlanders, over oud en jong. Ten tweede is er ook sprake van beeldvorming bij de kijker. Die beeldvorming vloeit voor een groot deel voort uit de beelden die zij of zij op televisie ziet. Er vindt dus een wisselwerking plaats tussen televisie en kijker. Beide aspecten van beeldvorming zijn in dit onderzoek geanalyseerd. Daarbij gaat het, zoals gezegd, om de beeldvorming van de multiculturele samenleving. De beeldvorming op televisie is onderzocht door nauwkeurig het verhaal en de beelden in *Najib & Julia* te analyseren. De beeldvorming van de kijker is onderzocht door uitspraken van jonge kijkers te analyseren op de website die bij de serie hoorde. Het onderzoek toont aan dat televisiedrama een belangrijk podium is voor vernieuwende beelden van etnische groepen. Televisiedrama kan een rol spelen in het doorbreken van bestaande vooroordelen, clichés en stereotypen. Zo ontstaat een meer complex en divers beeld van de multiculturele samenleving.

Bron van dit onderzoek:

Annemieke Attema

Beeldvorming rond etniciteit in Najib & Julia. Een beeld- en receptieanalyse van de betekenisconstructie van zwarten en witten in multicultureel televisiedrama.

Doctoraalscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 2004; Algemene Cultuurwetenschappen en Cultuur- & Persoonlijkheidspsychologie.

De televisieserie

Najib & Julia is een moderne bewerking van de klassieke liefdestragedie *Romeo & Julia* van Shakespeare. Regisseur Theo van Gogh en scenarioschrijver Justus van Oel situeren het oude liefdesverhaal in de multiculturele samenleving in Den Haag anno 2003.² Zoals het een tragedie betaamt, komt de prille liefde tussen het Nederlandse hockeymeisje Julia van Ruisbroek en de Marokkaanse pizzakoerier Najib Al Hammouch door de bemoeienissen van familie en omgeving steeds meer onder druk te staan. Om met de moeder van Julia, Eefje, te spreken: "het is geen verhouding waar een zegen op rust". Uiteindelijk lopen de ontwikkelingen uit op een catastrofaal einde. Najib's broer, Nasr, overlijdt aan zijn verwondingen na een handgemeen met rechercheur Albert, Julia's vader. Hij wordt aangeklaagd wegens doodslag. Het toch al kille huwelijk van Eefje en Albert loopt dan op de klippen. De huisvriend van de familie van Ruisbroek, en collega van Albert, politieagent Joost van Hooft blijkt een crimineel dubbelleven te leiden. Na de onthulling daarvan pleegt hij zelfmoord. De hoofdpersonen Najib en Julia ontkomen hun noodlot niet. Najib verdrinkt tijdens een ruzie met rivaal Floris als hij van de boot afvalt. In de dramatische slot-scène loopt Julia de zee in. Als dit geen multicultureel drama is³...

Gebruikte termen

Hieronder geven we voor de lezer een korte weergave van de termen die in dit wetenschappelijke onderzoek zijn gebruikt.

Beeldvorming is een mentaal proces: iemand vormt zich beelden in haar of zijn hoofd. Voor onderzoek naar televisiedrama is het van belang te weten dat beeldvorming gevoed wordt door de beelden die mensen dagelijks zien. Kijkers geven betekenis aan wat ze op televisie zien. Beeldvorming bij de kijker vloeit dus voort uit die beelden, terwijl die beelden zelf ook beeldvorming in zich hebben. Beeldvorming komt dan ook tot stand door een vaak ingewikkelde wisselwerking tussen de beelden en de kijkers.⁴

Etniciteit is een bouwsteen van identiteit. Etniciteit verwijst naar het culturele en sociale aspect van een bevolkingsgroep. Veel mensen associëren dit begrip met etnische minderheden. Dit is onterecht, want alle mensen beschikken over een etniciteit; ook witte Nederlanders. Ieder mens verhoudt zich tot een bepaalde gemeenschap, streek, taal, godsdienst of cultuur. Een cultuur geeft betekenis aan etnische verschillen tussen mensen. Deze betekenissen kunnen veranderen. Beelden van etniciteit, zoals televisiedrama, kunnen bijdragen aan veranderingen in betekenis. Dat is een belangrijk gegeven, omdat daarmee vastgeroeste ideeën over etnische groepen losgeweekt kunnen worden.

Zwart & wit: Hoewel de termen wat 'zwart-wit' klinken, gebruiken wij in dit onderzoek de algemene termen 'zwart' en 'wit' om etnische posities aan te duiden. Hiermee sluiten we aan bij internationaal onderzoek. De in Nederland meer gebruikte termen allochtoon en autochtoon zijn onwenselijk, omdat deze ervan uitgaan dat de zwarte etniciteit 'vreemd' is en blijft, ook al woont iemand hier al generaties lang. De tegenstelling zwart-wit is op zich neutraal.⁵ Zwart is niet beter dan wit, en wit is niet beter dan zwart: ze zijn gewoon verschillend. Maar elke samenleving waardeert zulke tegenstellingen in termen van een machtsverschil. Het is moeilijk om neutraal met verschillen om te gaan. Iets dat anders is, wordt bijna altijd als afwijking van een impliciete norm ervaren. Verschillen zijn leuk, maar het wordt wat anders als bepaalde verschillen altijd negatief en andere verschillen altijd positief in beeld worden gebracht.

Insluiting en uitsluiting: Het gaat hier om mechanismen in een samenleving die bepaalde groepen uitsluiten van de wenselijke norm. De media spelen hierin een grote rol, omdat ze vaak vanzelfsprekend en onbewust de norm bekrachtigen (insluiting) en de afwijking afkeuren (uitsluiting). De norm is dan de witte Nederlander en de afwijking de zwarte 'ander'. Televisiedrama kan dit patroon bevestigen of juist doorbreken. Daarom is het belangrijk om patronen van in- en uitsluiting te doorzien.

Multiculturaliteit tot slot is een verzamelterm voor een samenleving die onomkeerbaar multi-etnisch is geworden. Integratie is daarbij tegenwoordig het sleutelwoord. Die integra-

tie komt altijd van twee kanten; het kan geen eenzijdige aangelegenheid zijn. Zowel zwarte en witte bevolkingsgroepen zullen veranderen. Integratie vergt dan ook inzet van zowel zwart als wit. Televisiedrama kan daar een steentje aan bijdragen. Het is een belangrijk gespreksonderwerp voor kijkers. Zij kunnen zich bewust worden van de vaak negatieve stereotypen in hun hoofd. Witte kijkers kunnen een positiever beeld krijgen van bijvoorbeeld Marokkanen of Turken. Zwarte kijkers kunnen zich beter herkennen in nieuwe beelden en nieuwe verhalen. Over en weer leren zwarte en witte kijkers dan van elkaars cultuur.

Stereotiepe beeldvorming, of toch niet?

Eefje: *"Je kan hoog of laag springen schat, maar ze is verliefd. En het klopt ook wel."*

Albert: *"Hoe bedoel je?"*

Eefje: *"Julia rookt niet, Julia drinkt niet, en ze is hoogstwaarschijnlijk nog maagd. Julia is een ideaal moslimmeisje. En over een paar maanden is het weer uit."*

Joost: *"Die leuke Marokkaan die hier gisteren was, Najib, is het broertje van een grote dealer, en hij bracht niet alleen maar pizza's rond op zijn brommertje."*

Julia: *"Is dat waar pap?"*

Albert: *"De broer van die Najib is een zware crimineel, veroordeeld. Joost was met die zaak bezig."*

Julia: *"Is Najib ook veroordeeld?"*

Joost: *"Nee, dat niet. Maar ja, het zijn familiemensen hè, als er gekozen moet worden is het altijd de clan eerst."*

Elke televisieserie maakt gebruik van stereotypen. De maker heeft dan weinig woorden of beelden nodig om iets duidelijk te maken. En het is herkenbaar voor de kijker. Op zich is er met een stereotype niets mis. Het gaat wel fout als een stereotype altijd en alleen maar negatief is. Of als een bepaalde groep altijd en alleen maar negatief in beeld komt. Dat geeft een scheef beeld van de werkelijkheid. Het komt de diversiteit niet ten goede en bevestigt kwalijke vooroordelen.

Kwaliteit in televisiedrama is gebaseerd op variatie en een zekere complexiteit, en niet op herhaling van steeds hetzelfde. Zo voorkom je al te sleetse clichébeelden en eenzijdigheid in de beeldvorming van etniciteit. Variatie in beeldvorming bevordert herkenbaarheid voor meerdere groepen kijkers. Het biedt ook uiteenlopende mogelijkheden voor identificatie.

Najib & Julia bouwt voort op een oude traditie: de tragedie. De titel verwijst al naar het toneelstuk van Shakespeare. Hierdoor kan de kijker weten dat de multiculturele liefde tussen Najib en Julia gedoemd is te mislukken. De televisieserie plaatst de relatie dus binnen het universele thema van de onmogelijke liefde. Door er een eigentijdse invulling aan te geven, blazen de programmamakers een oud beeld nieuw leven in. Nu is de vraag hoe *Najib & Julia* de multiculturele relaties in beeld brengt.

Stereotypen: hoe het niet moet

Uit onderzoek is bekend hoe stereotiepe beeldvorming van etnische minderheden op televisie er uit ziet. Eigenlijk gaat het dan om generaliserings die tot clichés leiden. Laten we het rijtje maar eens langs lopen:

- Het belangrijkste punt is de *ondervertegenwoordiging*: er komen nog steeds weinig etnische minderheden in beeld op televisie.
- Als etnische minderheden in beeld komen, dan gebeurt dat vaak op basis van gemakkelijke *tegenstellingen*: zwart-wit, man-vrouw, rijk-arm, beschaafd-onbeschaafd, seculier-religieus, westers-niet-westers.
- De witte personages bevestigen de onuitgesproken *norm* van een cultuur, terwijl de zwarte personages daarop de uitzondering vormen. Zij worden als *afwijkend* neergezet. Dit betekent dat het zwarte personage wordt neergezet vanuit een wit perspectief.

- Vaak gaat het in televisieprogramma's om maar één enkel personage zonder familie, vrienden of achtergrond. Het is een eenzame zwarte figuur in een verder volledig witte omgeving.
- Het zijn *vlakke* personages zonder ontwikkeling.
- De zwarte personages krijgen vaker *negatieve* stereotypen toebedeeld, door ze in verband te brengen met bijvoorbeeld agressie, criminaliteit, drugs of prostitutie.
- Zwarte personages worden vaker gekoppeld aan *lagere klasse* en daarmee samenhangende problemen zoals armoede en steunfraude.
- *Sekseverschillen* worden bij zwarte personages meer uitvergroot dan bij witte personages, bijvoorbeeld de onderdrukte moslimvrouw met het hoofddoekje, of de mooie loverboy die witte meisjes de prostitutie in lokt.
- Zwarte personages worden vaak nadrukkelijk als *niet-westers* neergezet, doordat ze de Nederlandse taal slecht beheersen of de weg niet weten in de westerse cultuur.
- Positieve stereotypen bestaan ook. Die zijn vaak geënt op *exotisering* van de zwarte ander, zoals swingende muziek, goed kunnen dansen, sensualiteit, emotioneel gedrag, en veel en lekker eten. Dit vind je vooral terug in komedies en reclame.

Gevolg van zo'n clichématige beeldvorming is dat een televisieprogramma niet herkenbaar is voor zwarte kijkers. Zij voelen zich uitgesloten. Voor de witte kijker bevestigt televisie op deze manier al bestaande vooroordelen. Maar de multiculturele samenleving vraagt om nieuwe beelden en verhalen, die de integratie kunnen bevorderen en juist niet belemmeren. *Najib & Julia* is daar een voorbeeld van.

Beeldvorming van etniciteit in *Najib & Julia*

Op het eerste gezicht lijkt het alsof de televisieserie *Najib & Julia* stereotypen bevestigt. Julia is wit en komt uit een gegoed milieu. Haar vader is politieagent en haar moeder brengt oud geld in. Najib is Marokkaan en zijn familie is arm. Zijn vader is werkloos, zijn moeder een onderdanige huisvrouw, en zijn broer zit in de gevangenis. Andere tegenstellingen komen ook naar voren. Najib's familie is conservatief, religieus en gericht op de groep, terwijl de witte personages progressief, atheïstisch en individualistisch ingesteld zijn. Ook het taalgebruik bevestigt vooroordelen: de Marokkaanse familie spreekt Berbers met elkaar, en Julia's familie spreekt bekakt ABN.

Toch liggen de verhoudingen wat gecompliceerder. Ten eerste is er sprake van een verhaal waarin zowel het witte als het zwarte perspectief worden neergezet. Dat is al een enorme verbetering ten opzichte van de meeste televisiedrama's, die het zwarte personage binnen een uitsluitend wit perspectief presenteren. Het genre van het liefdesverhaal maakt dat mogelijk, want een liefde vindt altijd plaats tussen twee mensen. Zo kunnen beide kanten belicht worden. Iets dergelijks zien we ook in verhalen over vriendschappen, zoals het succesvolle *Dunya & Desie*.

Ten tweede worden de clichématige tegenstellingen ook omgekeerd. Najib ontpopt zich in de loop van het verhaal als een intelligente, welbespraakte jongen, die bijles Frans geeft aan Julia. Hij wil rechten gaan studeren. Zijn oudere zus Leila is fotomodel en woont in Frankrijk met haar vriend, omdat ze niet uitgehuwelijkt wil worden. Zijn jongere zus Hafidah draagt een hoofddoek, maar in verschillende scènes experimenteert ze met haar uiterlijk.

De worsteling van Hafidah met zowel traditionele als moderne opvattingen over haar vrouwelijkheid komt duidelijk naar voren in een scène waarin ze samen met haar vriendin Malika buiten op een pleintje zit te kletsen. De twee jonge meiden hebben zich in deze scène ontdaan van hun hoofddoek, en zijn zich al giechelend aan het opmaken. Ondertussen roddelen zij over een meisje dat zij kennen: '*Dat wijf, die Mariska, die is echt dun! Volgens mij is haar kont echt dunner dan mijn kont. Ze dacht vandaag dat ze heel wat was! En zag je wat ze aan had?*' Deze scène laat zien dat Hafidah zich niet klakkeloos onderwerpt aan de strenge regels van haar ouders, maar hier net als haar oudere broers en zus een eigen draai aan geeft.

Een veel voorkomend stereotype op televisie is de criminele Marokkaan (of Surinamer, of Turk, of vul maar in). Opvallend is dat in *Najib & Julia* ook witte personages crimineel zijn. Sterker nog, de grootste crimineel van allemaal is de huisvriend van de familie van Ruisbroek, Joost. Deze politieagent gokt, drinkt, liegt, en is een drugsdealer. Julia's vader Albert werkt zich in de nesten en doodt Nasr. Hockeycoach Floris, de zoon van huisvriend Joost, en verliefd op Julia, is agressief, racistisch en verantwoordelijk voor Najib's dood.

Niet alleen blijken de witte mannen slechter dan aanvankelijk gedacht, maar het verhaal belicht ook de goede kanten van Nasr als verantwoordelijke zoon en broer. Zo brengt *Najib & Julia* nuanceringen aan in het stereotype van zwarte criminaliteit.

Uit recent onderzoek van Joost de Bruin blijkt dat etnische minderheden in populair Nederlands televisiedrama op vier manieren in beeld komen. Het personage uit de etnische minderheid is 1) geassimileerd; 2) of een exotische 'ander'; 3) of wordt gediscrimineerd; of er is 4) een complex beeld van deze persoon neergezet.⁶

Laten we kijken wat deze begrippen nu precies inhouden, en of deze beelden ook terugkomen in *Najib & Julia*. In het geval van *assimilatie* is er geen enkele verwijzing naar de etnische achtergrond van het personage. Het zwarte personage is zo geassimileerd in de witte gemeenschap, dat haar of zijn etniciteit geen rol meer speelt in het verhaal. Huidskleur is het enige verschil met de witte personages. Het zwarte personage is een zogenaamde 'bounty': zwart van buiten, wit van binnen. Dit beeld van etniciteit komt in *Najib & Julia* niet voor.

Het beeld van *exotisme* is het tegenovergestelde van assimilatie. Hier wordt het zwarte personage uitsluitend en alleen gekenmerkt door haar of zijn etnische achtergrond. Het anderszijn ten opzichte van de witte personages krijgt zo alle nadruk. Het exotische perspectief op etniciteit plaatst het zwarte personage in de cultuur van het land van herkomst. Dit komt in *Najib & Julia* duidelijk naar voren in een scène rond vader Al Hammouch. De vader van Najib lijdt al jaren aan jicht en wordt bezocht door een Islamitische gebedsgenezer, die een loden goedje voor hem smelt in de hoop op genezing van zijn kwaal. De scène draagt niets bij aan het verhaal, maar maakt de geloofspraktijken van vader Al Hammouch min of meer belachelijk.

In *Najib & Julia* wordt relatief veel aandacht besteed aan *discriminatie*, het derde beeld van etniciteit dat we hier bespreken. Het zal duidelijk zijn dat het hierbij gaat om de discriminatie waar het zwarte personage mee te maken krijgt. Discriminatie door de witte Nederlanders. Voorbeelden te over in *Najib & Julia*. Wanneer Najib de hockeykantine van Julia binnenkomt, dan behandelen Julia's witte hockeyvrienden hem met grote minachting. Ze doen alsof hij uit een andere wereld afkomstig is en laten merken dat ze deze Marokkaan geen partij voor Julia vinden. Ook wanneer Najib zijn broer Nasr in de gevangenis bezoekt, wordt hij op een neerbuigende manier benaderd. Wanneer de portier geitenkaas in zijn tas vindt, vraagt hij treiterig of het soms duivenschijt is.

Tot slot noemt de Bruin een meer *complexe* invulling van etniciteit. Dat vindt hij het meest positieve beeld van de multiculturele samenleving. Zwarte personages zijn dan niet vlak, eenduidig of stereotiep, maar krijgen veel meer dimensie en diepgang. Zij zijn actief bezig met de vragen rond hun etnische achtergrond. Zij proberen daar zin en betekenis aan te geven. Zo kunnen zij zich in de loop van het verhaal ontwikkelen. Zo'n beeld van etniciteit biedt perspectief op verandering. In *Najib & Julia* komt dit het duidelijkst naar voren bij Najib, die zich zonder moeite beweegt tussen de zwarte en witte gemeenschap. Zoals we hebben gezien, ontpopt hij zich in de loop van het verhaal als een intelligente jongen die wil gaan studeren. In mindere mate geeft ook Julia op een complexe manier vorm aan haar etniciteit. Aan de ene kant gedraagt zij zich als het verwend hockeymeisje, maar aan de andere kant wordt zij ook neergezet als een gewone kledingverkoopster, die haar neus ophaalt voor de racistische Joost en Floris van Hooft.

Najib & Julia: een complex beeld van etniciteit

Uit de analyse komt naar voren dat de televisieserie *Najib & Julia* gebruikt maakt van diverse beelden van etniciteit. Het conflict tussen de twee families levert ruimte op voor een

beeld van zowel de witte als de zwarte etniciteit. Dit is een verbetering ten opzichte van eerder televisiedrama, waar het zwarte perspectief er meestal bekaaid van af komt.⁷

Een nadeel van deze vormgeving van het verhaal is dat etniciteit betekenis krijgt door simpele tegenstellingen. De zwarte etniciteit wordt gekoppeld aan de lagere klasse, onderdrukking van vrouwen, een generatiekloof, groepsidentiteit en traditionele godsdienst. De witte etniciteit wordt daarentegen gerelateerd aan de hogere klasse, geëmancipeerde vrouwen, individualisme en vrijheid.

De ontwikkelingen van het verhaal maken etniciteit tot een complex en divers gegeven. Dat vinden wij positief, omdat de verschillende personages in *Najib & Julia* op een actieve manier vorm geven aan hun etnische identiteit. Identiteit is zo geen statisch gegeven. Het is in ontwikkeling en daardoor is er verandering mogelijk. Omdat de personages veranderen, ontstaat er een gelaagd beeld van etniciteit. In de loop van *Najib & Julia* worden stereotypen omgekeerd dan wel afgebroken. De serie biedt zo ruimte voor diversiteit in de beelden van zwarte en witte personages. Gaandeweg ontstaat een gevarieerd beeld van etniciteit in plaats van de gebruikelijke clichébeelden.

Daarbij willen we wel de kanttekening plaatsen dat alleen bij de zwarte personages sprake is van reflectie op de eigen etnische positie. Zo maakt Najib vaak grapjes over zichzelf: "Op mijn zesde was ik al kampioen Koran reciteren, wat zoets is als de Soundmix Show in Nederland." Deze reflectie gebeurt niet bij de witte personages; zij denken dus niet na over hun eigen positie. Op deze manier blijft witte etniciteit in *Najib & Julia* gehandhaafd als vanzelfsprekende norm.

Toch wijst de gevarieerde en complexe verbeelding van etniciteit op een genuanceerd beeld van de multiculturele samenleving. Wij denken ook dat dit de mogelijkheden voor identificatie voor de kijker verruimt. De vraag is of de kijker dat ook vindt. Daarvoor gaan we over naar het volgende deel van het onderzoek: de analyse van de kijkervaringen van jonge kijkers.

Hoe kijken jongeren naar *Najib & Julia*?

De betekenis van een televisieserie is nooit eenduidig. Integendeel: televisiedrama brengt allerlei betekenissen voort, die de kijker op tal van manieren kan interpreteren. Wij hebben onderzocht hoe kijkers van *Najib & Julia* betekenis geven aan etniciteit. Dat hebben we gedaan door uitspraken op de website bij de serie te analyseren.

Bij *Najib & Julia* is een website ontwikkeld, www.najibenjulia.nl, met daarop een beschrijving van het verhaal, kennismaking met de cast, reacties uit de pers en een toelichting van regisseur Theo van Gogh op de serie. Op deze site is ook een discussieforum aanwezig. Deelnemers van het forum kunnen reageren op stellingen, een onderwerp aan de orde stellen, of reageren op de reacties van anderen. In totaal hebben 181 kijkers zich op het digitale forum aangemeld als gebruiker, en gezamenlijk hebben zij 393 berichten gepost. Omdat in de discussies vrijwel altijd te herleiden is of de betreffende forumbezoeker wit dan wel zwart is, zijn de uitspraken over etniciteit in de televisieserie te koppelen aan de etnische positie van de kijker.

Discussies op het digitale forum

Kijkers hanteren twee verschillende perspectieven⁸:

- 1) een 'referentieel' perspectief: dit betekent dat de kijker de televisieserie relateert aan gebeurtenissen in het eigen leven. In dit perspectief wordt fictie op televisie gezien als een directe weergave van de werkelijkheid.
- 2) een 'kritisch' perspectief: de kijker interpreteert de televisieserie vanuit een afstandelijk perspectief. Hier is de kijker zich meer bewust van het fictieve karakter van drama op televisie.

Op het forum overheerst het eerste perspectief; kijkers praten vooral vanuit hun eigen ervaringen over *Najib & Julia*. Veel deelnemers hebben zelf multiculturele relaties of vriendschappen en wisselen op het forum hun ervaringen uit.

Maar het kritische perspectief ontbreekt niet. De serie vormt voor veel kijkers aanleiding om te discussiëren over de Marokkaanse cultuur in Nederland. Vooral Marokkaanse deelnemers gaan in op morele aspecten in het verhaal. Veel van hen maken bezwaar tegen de seksscènes in *Najib & Julia*. Zij vinden dat deze 'schandalige beelden' te ver gaan, en het onmogelijk maken om de serie in gezelschap van ouders te bekijken. In dit kritische perspectief richten kijkers zich dus vooral op de normen en waarden die een televisieserie naar voren brengt.

Jongeren over etniciteit in *Najib & Julia*

Op het forum komen 43 uitspraken voor die expliciet ingaan op de beeldvorming van etniciteit in *Najib & Julia*. De meeste deelnemers interpreteren deze beeldvorming volgens de gedramatiseerde tegenstellingen tussen de witte en zwarte personages. Hierbij richten veel uitspraken, vooral van zwarte gebruikers, zich op het in hun ogen negatieve beeld van Marokkanen in de serie:

"Ik vindt de serie echt schandig wat een goede beeld is dat dan van marokkanen kan iemand mij aub uitleggen wat het goede beeld is van de marokkanen het is gewoon de marokkanen naar beneden halen marokkanen zijn allemaal dieven, ouderen leven van een AOW uitkering marokkaanse meisjes met een hoofddoek zijn sletten en ga zo maar door wat is het goede beeld dan!!!"

Deze kijker herkent vooral het stereotiepe beeld van etniciteit in *Najib & Julia*. Hij of zij ergert zich eraan dat de zwarte personages zijn gekoppeld aan de lagere klasse, een onderdrukt vrouwbeeld en criminaliteit.

Veel kijkers noemen het beeld van de Nederlanders in *Najib & Julia* realistisch:

"Ik vind de Nederlanders in de serie wel realistisch. Ik kom zelf ook uit den haag en heb op een blanke middelbare school gezeten, waar mensen op zaten die aan hockey deden/doen. De buurt waar ik woon is een mengelmoes van rassen en ook een paar sjon-nies en anita's. de nederlanders die ze moeten spelen, doen ze wel goed na."

Ook deze kijker interpreteert de etniciteit in *Najib & Julia* volgens het stereotiepe beeld. Waar de vorige kijker zich verzet tegen het stereotiepe beeld van Marokkanen, vindt deze kijker dat het stereotiepe beeld van Nederlanders juist realistisch is.

In beide gevallen volgt de kijker het klassieke beeld van etniciteit in de huidige samenleving, waar de tegenstellingen tussen wit en zwart centraal staan. Maar het valt op dat het beeld van de zwarte personages verzet oproept, terwijl het beeld van de witte personages wel geaccepteerd wordt.

Er zijn ook kijkers die de diversiteit in de beeldvorming meer benadrukken:

"Inderdaad, Den Haag is een stad van aso's en van kakkers en van nog een heleboel ertusenin, daar gaat de serie mijns inziens ook over. Najib is geen van tweeën en Julia eigenlijk ook niet (hoewel ze wel uit hockeykringen komt), allebei zijn ze het soort mensen die de wereld kunnen vernieuwen omdat ze niet vastzitten aan de regels van hun eigen kringetje. Dat is op zich al een goed onderwerp."

Van de 43 uitspraken over etniciteit, zijn er 37 die de etniciteit in stereotiepe termen weer-geven. Slechts 6 bijdragen aan het discussieforum gaan over de diversiteit in de beeldvorming van etniciteit. Dat betekent dat 86% van alle uitspraken over etniciteit het stereotiepe beeld van etniciteit volgen, tegenover 14% van de uitspraken die het complexe beeld van etniciteit herkennen. Hoe moeten we dit verschil nu duiden? Daarvoor maken we een kort theoretisch uitstapje.

Hoe geven jongeren betekenis aan etniciteit in *Najib & Julia*?

De bekende mediawetenschapper Stuart Hall onderscheidt drie verschillende manieren waarop de kijker televisieprogramma's kan interpreteren¹⁰. De drie kijkposities zijn:

- de voorkeurspositie; hiermee bedoelt Hall dat de kijker de dominante (of stereotiepe) betekenis in een cultuur overneemt. De kijker neemt de voorkeur van een cultuur over.
- de onderhandelingspositie; dit is een kijkwijze waarbij de kijker de voorkeurspositie gedeeltelijk overneemt, maar deze uitbreidt met eigen ideeën en ervaringen. De kijker 'onderhandelt' over de betekenis van de beelden.
- de tegendraadse positie; dit is een kijkwijze waarbij de kijker een betekenis produceert die tegengesteld is aan de voorkeurspositie. De kijker verzet zich tegen de beelden op televisie.

Uit wetenschappelijk onderzoek komt dus helder naar voren dat er nooit één betekenis is. Laat staan één juiste of ware betekenis. Wanneer een televisiekijker de beelden probeert te duiden, dan neemt hij of zij allerlei posities in: dominant, onderhandeling, verzet; of alles daar tussen in; of van alles wat gecombineerd. Daarom is het ook mogelijk dat sommige kijkers vallen over de stereotiepe beelden in *Najib & Julia*, terwijl andere kijkers de beelden als realistisch zien. Laten we kijken of de uitspraken onder te brengen zijn in de kijkposities die we net besproken hebben.

De voorkeurspositie

In totaal zijn er zes uitspraken op het forum te vinden die de beeldvorming van etniciteit in *Najib & Julia* klakkeloos overnemen. Een voorbeeld:

"Ik vind de Nederlanders in de serie egt goed, de zogenaamde 'kakkers' worden echt supergoed nagespeeld!!! Veel nederlanders die zullen het niet zo zien, en zich misschien wel beledigd voelen, maar zo ervaar ik de meeste nederlanders wel, compleet uit mijn visie.."

Het valt op alle zes uitspraken die de voorkeurspositie innemen, over het beeld van Nederlandse personages gaan. Dat betekent dat kijkers het beeld van de witte personages over het algemeen realistisch achten.

Onderhandelingspositie

In tegenstelling tot de uitspraken over de witte personages, wordt in uitspraken over het beeld van Marokkanen stevig onderhandeld of hevig gestreden. In totaal zijn er twintig uitspraken op het forum te lezen waarin pittig gediscussieerd wordt over stereotiepe beeldvorming:

"Ik weet ook heel goed dat dit echt niet bij alle 'allochtonen' gezinnen zo gaat, want gaat het ook zo bij alle nederlandse gezinnen als bij Julia, nee! En dat moet men wel goed beseffen want anders krijgen ze weer zo'n stempel en dat vind ik ronduit stomme stempeltjes."

Deze deelnemer aan het discussieforum onderhandelt over de betekenis van het beeld van zowel Marokkanen als Nederlanders in *Najib & Julia*. Dit gebeurt meer:

"Je hebt gezinnen die zo zijn, maar net als de Fam. van Ruisbroek heb je ook andere nederlandse gezinnen. Ik snap niet dat iemand er zo over kan zeuren!"

De onderhandelingspositie wordt ingenomen door negen zwarte deelnemers, tegenover elf witte. Daarbij valt op dat negen uitspraken van zwarte deelnemers over het beeld van Marokkaanse personages gaan, terwijl zeven witte deelnemers zich uiten over het beeld van Nederlandse personages. Blijkbaar maken zwarte deelnemers zich niet druk over het beeld van de witte personages, terwijl maar vier witte deelnemers onderhandelen over het

beeld van zwarte personages. Kortom, kijkers hebben het vooral over hun eigen etniciteit. Ze blijven dus dicht bij hun eigen ervaring.

Tegendraadse kijkpositie

Dertien uitspraken vallen binnen de categorie van een tegendraadse kijkpositie. Deze uitspraken komen van uitsluitend zwarte deelnemers aan het discussieforum. Zij verzetten zich fel tegen het beeld van Marokkanen dat in *Najib & Julia* naar voren komt. Dat beeld vinden zij negatief en stereotiep:

"Ik vind de serie absoluut niets er is geen schrijntje goeds te zien over de marokkaanse traditie of de Islam! Alles is een stereotiep, precies wat ons vies theotje wil. Het is in nederlandse huiskamers brengen hoe erg de marokkaanse traditie is dat je ook eens met de islam kan sollen!!! Mach Allah. Ik bedoel ons kettingrokende theo wil heeeel graag de islam in het kwaad daglicht zetten en hoe kan het beter dan een Onaantrekkelijke 'marokkaanse' acteur Alla (swt) woorden te verdraaien!!! Ongeloofelijk dat muslims a marokkanen hierna kunnen kijken. That is a lack of respect!!!"

In de reactie komt duidelijk naar voren dat deze kijker de beeldvorming rond de Marokkaanse etniciteit in *Najib & Julia* helemaal niets vindt. Het is opvallend dat alleen zwarte kijkers de tegendraadse kijkpositie innemen. Zij verzetten zich tegen de stereotiepe beeldvorming van Marokkanen.

Het belang van multicultureel drama

Het onderzoek naar de beeldvorming rond etniciteit in multicultureel televisiedrama brengt een aantal zaken naar voren. In de eerste plaats laat het succes van *Najib & Julia* zien dat televisiedrama een belangrijk podium kan zijn voor nieuwe beelden van etniciteit. *Najib & Julia* geeft op een evenredige en complexe manier betekenis aan etniciteit, omdat de serie ruimte biedt voor vernieuwende beelden van zowel de witte als de zwarte etniciteit. Zowel de witte als de zwarte personages maken ontwikkelingen door. Hun etnische identiteit krijgt op een diverse en gevarieerde manier invulling. Stereotiepe beelden van Marokkaanse en witte Nederlanders staan op vele momenten in de serie ter discussie, waardoor een pluriform beeld van etniciteit ontstaat.

Wel is het zo dat de witte en zwarte personages aanvankelijk verbeeld worden vanuit machtsverschillen en gemakkelijke tegenstellingen. Maar dit verandert in de loop van de serie. Dan worden de beelden van 'wit' en 'zwart' diverser, gevarieerder, en complexer. Daarom noemen we de beeldvorming van de multiculturele samenleving in *Najib & Julia* dynamisch: het beeld verandert immers.

Het is belangrijk om ons te realiseren dat de complexe beeldvorming van etniciteit wordt gevormd vanuit een aanvankelijk stereotiep beeld van etniciteit. Het valt namelijk op dat jonge kijkers vooral oog hebben voor dat stereotiepe beeld. In hun reacties op het discussieforum vallen zij terug op de gedramatiseerde tegenstellingen tussen de witte en zwarte personages. Maar een klein aantal kijkers van de serie heeft oog voor de meer complexe representatie van etniciteit.

Stereotypering valt blijkbaar meer op of komt harder aan dan de diversiteit. Uit het discussieforum blijkt dat stereotiepe beelden pijn doen. Nuances komen niet altijd over. Dit betekent misschien dat programmamakers nog voorzichtiger moeten zijn met stereotiepe beeldvorming over etniciteit. En gevarieerde en complexe beeldvorming moet nog helderder en overtuigender in beeld gebracht worden.

De reacties van jonge kijkers op het discussieforum laten zien dat televisieseries een belangrijk aanknopingspunt vormen in alledaagse gesprekken van jongeren. Televisieseries zoals *Najib & Julia* bieden jongeren een referentiekader om de wereld te begrijpen. Ze spelen op die manier een rol in de manier waarop mensen betekenis geven aan de werkelijkheid. Omdat jongeren meer dan andere sociale groepen uit de samenleving bezig zijn

met het vormgeven van hun eigen identiteit, kan een serie als *Najib & Julia* een aandeel hebben in de vorming van hun etnische identiteit. Dat maakt een gevarieerde beeldvorming van etniciteit in multicultureel televisiedrama nog prangender.

Multicultureel drama: hoe het ook kan

- De multi-etnische samenleving is een feit: laat dit terugkeren in Nederlandse fictie op televisie, in alle genres. Neem zwarte personages als vanzelfsprekend op in het verhaal.
- Maak verschillende programma's voor verschillende doelgroepen, waarin de multiculturele samenleving niet als probleem naar voren komt, maar als een feitelijk gegeven.
- Vermijd gemakkelijke tegenstellingen: zwart-wit, man-vrouw, rijk-arm, beschaafd-onbeschaafd, seculier-religieus, westers-niet-westers die de kloof tussen etnische groepen eerder groter dan kleiner maakt.
- Beschouw de zwarte personages niet uitsluitend als de afwijking van een impliciete norm die altijd wit en Hollands is; laat in het verhaal ook een zwart perspectief zien. Wit en zwart verhouden zich immers tot elkaar.
- Geef het zwarte personage familie, vrienden, geschiedenis en achtergrond. Dan wordt het een complex personage dat zich kan ontwikkelen.
- Vermijd al te negatieve stereotyperingen van zwarte personages, want dit belemmert de herkenbaarheid voor zwarte kijkers en bevestigt vooroordelen van witte kijkers. Clichébeelden leiden tot verstarde beeldvorming. Clichés zijn kortzichtig. En ze doen pijn bij vele kijkers.
- Ook positieve stereotypen zijn stereotiep. Wees voorzichtig met een exotisch perspectief op de zwarte personages. Maak ze gewoon; dat wil zeggen: complex.
- Creëer ook zwarte personages die geïntegreerd zijn, goed Nederlands spreken, en tot de hogere (midden)klasse behoren. Positieve rolmodellen zijn belangrijk voor de integratie.
- Waak er voor om juist bij de zwarte personages de sekseverschillen uit te vergroten. Maak ook hier de beeldvorming gevarieerd.
- Tot slot: fictie gaat over mensen. Dat betekent per definitie een dynamische, complexe, tegenstrijdige, en gelaagde beeldvorming over etniciteit. Het gaat om pluriformiteit.

Graag plaatsen we nog een laatste opmerking. *Najib & Julia* was qua kijkcijfers niet heel succesvol; het marktaandeel lag rond de 3 à 4 procent. Wel heeft de serie veel prijzen gekregen. Ook kreeg het televisiedrama in de kranten goede kritieken. Er ontstond een heuse hype rond de serie, omdat de multiculturele samenleving een *hot item* is op het moment in Nederland. Uit ons onderzoek blijkt dat *Najib & Julia* uitblinkt door nuance over de multiculturele samenleving. Ook komt uit ons onderzoek naar voren dat jongeren naar aanleiding van de serie fel hebben gediscussieerd over deze kwesties. Het succes van *Najib & Julia* ligt volgens ons in het afbreken van vooroordelen over etnische minderheden; in het doorbreken van stereotypen; en in het aanzwengelen van discussie. Dat is ook waar de voortrekkersrol ligt voor de publieke omroep.

Tekst: Annemieke Attema en Anneke Smelik

Noten

- 1 De serie werd in 2003 uitgezonden in 13 afleveringen van 25 minuten; en in 2004 herhaald met 6 afleveringen van 50 minuten. Er zijn dus 25 minuten geschrapt. De dvd van de serie is op die iets kortere versie gebaseerd. Het kan zijn dat we naar scènes verwijzen die wel op televisie zijn vertoond, maar niet op de dvd staan.
- 2 De tragedie van Romeo en Julia staat vaker model voor multiculturele relaties; zie Anneke Smelik, 'Want Venus glimlacht niet in 't huis der tranen'. Grensoverschrijdende liefdes in de Europese film. In: *Nieuwste tijd. Kwartaalschrift voor eigentijdse geschiedenis*, jrg 1, nr 4, 2002: 15-26.
- 3 Zoals bekend komt de term 'het multiculturele drama' van een essay van Paul Scheffer in het *NRC Handelsblad* op 29 januari 2000. Joost de Bruin heeft het gebruikt als titel voor zijn proefschrift (2005): *Multicultureel drama? Populair Nederlands televisiedrama, jeugd en etniciteit*. Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever.
- 4 Zie voor een uitgebreide uitleg: Anneke Smelik, met R. Buikema en M. Meijer (1999), *Effectief Beeldvormen. Theorie, praktijk en analyse van beeldvormingsprocessen*. Assen: van Gorcum. Te downloaden van www.annekesmelik.nl. Klik op 'publications' en dan op 'books'.
- 5 Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker (red.; 2001), *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingen- vrouwenbeweging in Nederland*. Amsterdam, Koninklijk Instituut voor de Tropen.
- 6 De Bruin, Joost (2005). *Multicultureel drama? Populair Nederlands televisiedrama, jeugd en etniciteit*. Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever.
- 7 Pisters, Patricia (2003). *Multiculturele hoekstenen van de Nederlandse televisie*. Op: www.beeldvorming.net.
- 8 Liebes, T. en Katz, E. (1990). *The export of meaning. Cross-cultural readings of Dallas*. New York: Oxford University.
- 9 De citaten zijn letterlijk weergegeven, inclusief spel- en taalfouten.
- 10 Hall, Stuart (1973) in Liesbet van Zoonen, (2002), *Media, cultuur en burgerschap. Een inleiding*. Amsterdam: Aksant.

Informatie

- Drs. Annemieke Attema: annemiekeattema@hotmail.com
- Prof.dr. A.M. Smelik is verbonden als hoogleraar Visuele Cultuur aan de Radboud Universiteit Nijmegen: a.smelik@let.ru.nl
- Credits van *Najib & Julia*:
 - Jaar: 2003; totaal 300 minuten.
 - Regie: Theo van Gogh
 - Scenario: Justus van Oel
 - Producent: de AVRO en Column Producties
 - Acteurs: Najib: Hanin Msellek, Julia: Tara Elders
- De dvd *Najib & Julia* is te verkrijgen voor: € 16,99 (incl. verzendkosten) via 0900 - 1330 (€ 0,25 pm) of via de webwinkel van de AVRO, <http://www.avro.nl/>
- Forumdiscussie: <http://www.najibenjulia.nl/>
- Forum, het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, heeft een lespakket voor middelbare scholen over *Najib & Julia* geproduceerd, maar dit is helaas uitverkocht. <http://www.forum.nl/fonds/onderwijs.html>



PUBLIEKE OMROEP